

HADI ZARİF'İN İLK BİLİMSEL FAALİYETLERİ ÜZERİNE

Khadi Zarif's The First Scientific Activities

Berna MİRZAYEVA*

Öz

Hadi Zarif, günümüzde sadece Özbekistan'da değil, Türk ülkelerinde ve diğer ülkelerde de tanınmış bir isimdir. Âlimin V. Jirmunski ile birlikte yazdığı "Özbek Kahramanlık Eposu" birçok dile çevrilmiştir. Günümüzde bu eser, halk biliminde en önemli kaynaklardan biri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Hadi Zarif'in folklor eserlerini derleme, onları sınıflandırma konusundaki çalışmalarını dikkat çekicidir. Makalede Özbek folklorunun kurucusu olan Hadi Zarif'in ilk bilimsel faaliyetleri detaylı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbek folkloru, destancılık sanatı, Hadi Zarif'in bilimsel faaliyeti.

Abstract

Khadi Zarif is a well-known name not only in Uzbekistan, but also in Turkish and other countries. His work "The Uzbek Heroic Epic" written in collaboration with V. Zhirmunsky was translated into many foreign languages. Nowadays, this work has been used as one of the most important sources in folklore. Khadi Zarif's efforts about the compilation of the works of folklore and their classification are also remarkable. In this article the first scientific activities of the founder of Uzbek folklore Khadi Zarif were discussed in detail.

Key words: Uzbek folklore, epic art, Khadi Zarif's scientific activity.

GİRİŞ

Meşhur âlim Hadi Tillayeviç Zarifov, (Hadi Zarif, Hadi Zarifi – 1905-1972) biz Özbeklerin tasavvurundaki büyük bilim adamı seviyesine ulaşınca kadar uzun ve verimli hayat ve ilim yolundan geçti. Hadi Zarif'in araştırmacı ve büyük âlim olarak şekillenmesinde onun ilk bilimsel faaliyetlerinin büyük payı vardır. Çünkü diğer büyük âlimlerin faaliyetlerinde olduğu gibi Hadi Zarif'in de daha sonraki faaliyetleri onun attığı ilk adımlarla sıkı sıkıya bağlıdır.

* Arş. Gör., Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü Folklor Bölümü, b.mirzayeva70@mail.ru

İşin önemli yanı, âlimin ilk faaliyetlerini araştırma konusunda birçok kolaylıkların ve âlimin kendi kayıtlarının olmasıdır. Bu kayıtlar, âlimi folklor dünyasına sevk eden sebep ve ortamı derin bir şekilde anlamamıza yardımcı olur. Dolayısıyla âlimin bu kayıtlarından bir parçayı dikkatinize sunmayı gerekli buluyoruz. Âlim şöyle yazmaktadır: “1923 yılında Taşkent’te A. A. Divayev’in Türkistan halkları folkloru ve etnografyasını derleme, araştırma alanındaki faaliyetine Türkistan ve diğer Türk cumhuriyetlerinin birçok devlet ve bilimsel kurumları, orta ve yüksekokulları, İttifak Bilimler Akademisi’nin âlimleri tarafından önemsenmesi, Türkistan’da etnografya ve folklorla ait araştırmaların canlanmasına neden oldu. Özbek folkloru örneklerini derleyen yeni meraklılar ortaya çıktı. Gün gelip Özbek folkloru üzerine araştırmalar yapacağım aklımın ucundan bile geçmemişti. Bunu idrak ve tasavvur etmek bile imkânsız olan bir dönemde ben bir gönüllü olarak folklor eserlerini toplamaya başladım. Beni bu alana çeken bizzat A. A. Divayev idi.

Bu değerli âlim benim dayım ve ilk Özbek profesörü olan Gazi Âlim Yunusov ile konuşarak işe atasözleri ve masalları derlemekle başlamamı tavsiye etti. A. A. Divayev, basit bir dille bana folklorun önemini anlatmış ve diyebilirim ki, bu büyük mirasın estetik gücüyle beni büyülemişti sanki. O gün bu gündür Özbekler arasında kullanılan atasözlerini ve masalları toplamaya devam etmekteyim. Daha sonra diğer türlerde de materyal toplamaya başladım. Bakü şehrinde okurken (1923–1926) Azerbaycan Araştırma ve Tettebu Kurumu’nda Azerbaycan folkloru üzerine Bekir Çobanzâde ve Hanefi Zeynallı’dan bilgi ve tavsiyeler aldım. Daha sonra bu alanda belli başarılar elde ettiysem yukarıda dile getirdiğim âlimlerin buna vesile olduğunu söyleyebilirim!”¹

Kendi kayıtlarından da anlaşıldığı gibi, Hadi Zarif, Özbek folkloruna 1923 yılında “gönüllü” bir toplayıcı olarak ilk adımını atar. Bu yıllar aynı zamanda Özbekistan’da folklorun ilk filizlenmeye başladığı bir dönemdir. Âlimin ailesinin bulunduğu ortam da bu yönde bilimsel kaynak mahiyetindeydi. Çünkü o, babasının vefatından sonra (1919) dayısı Gazi Âlim Yunusov’un evine taşınmıştı.²

Gazi Âlim Yunusov, Özbek folkloru ve etnografyası örneklerini toplamak üzere başlatılan ilk bilimsel seyahatlerin düzenleyicisiydi. Ayrıca, bu konularda gazetelerde bazı makaleleri de yayımlanmıştı. Üstelik o dönemin ünlü etnografya uzmanı ve folklorcusu, Kazak folklor eserlerini derleme, yayımlama ve araştırma alanında etkili faaliyette bulunan A. A. Divayev, Gazi Âlim Yunusov’un ailesine çok yakındı. Özellikle vurgulanmalıdır ki, A. A. Divayev, geleceğin âliminin ilgisini çekmek ve onu folklorla yönlendirmek amacıyla gazetelerde yayımladığı makalelerinin kesilmiş nüshalarından hazırlanan bir albümü ona hediye eder.³ Bütün bunlar Hadi Zarifov’un folklorla içten ve sıkıca bağlanmasına neden olur. Töre Mirzayev “Toplanan materyalleri Türkistan Halk

¹ Hadi Zarif, “Özbek Sovyet Folklor Bilimi Tarihinden”, *Özbek Sovyet Folkloru Meseleleri*, Taşkent, 1970, s. 227–228.

² Töre Mirzayev, *Hadi Zarif*, Taşkent, 1967, s. 10.

³ Bu albüm Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nin Folklor Arşivi’nde korunmaktadır.

Maarif Komiserliği nezdindeki Özbek Bilimi Komitesine teslim etmiştir"⁴ dese de genç, "gönüllü" folklor derlemecisinin bu yıllarda (1923–1926) insanların ağızından derlediği atasözü ve masalları ve diğer materyalleri nedense bize kadar ulaşmamıştır. Ama şu da tahmin edilebilir ki, âlim tarafından daha sonra hazırlanarak yayımlanan Özbek Halk Atasözleri kitabı faaliyetlerinin ilk yıllarında topladığı materyallerden oluşmuştur.⁵

Hadi Zarif, folklor eserlerini araştırma ve derleme işine ciddi olarak 1926 yılının Eylül ayından itibaren, Bakü'deki okulu bitirip Taşkent'e dönmesi ve Özbekistan Halk Maarif Komiserliği Bilimsel Merkezi'nde işe kabul edilmesiyle yönelir. Kısa sürede bu alanın en bilinen simalarından biri olur: "Ben dilbilimci olmadığım gibi kelime ve terimleri toplama konusunda da yeteri kadar tecrübeli değilim. Ama gönüllü etnografya ve folklor uzmanı olduğum için, Özbekçeyi ve ağızlarını araştırmaya sarf ettiğim süreç içinde ve 1926 yılından itibaren gerçekleştirdiğimiz araştırmalar neticesinde edindiğim tecrübelerle dayanarak dil alanında faaliyette bulunanlara elinizdeki bu küçük kitabı ilk tecrübe olarak hazırlamaya cesaret ettim."⁶

Hadi Zarifov bilimsel faaliyetlerinin ilk yıllarında, yani 1926–1930 yılları arasında⁷ "Şeybanîhan", "Yusuf ile Ahmet", "Ravşan", "Asilhan", "Kırk Binler" gibi geleneksel; "Merdikar", "Hasan Batrak", "Açıldov", "Emir Kaçtı" gibi yeni destanları ve folklorun diğer türlerine ait birçok eserleri destancuların ağızından yazıya aktarır. Âlimin bu yıllarda folklor eserlerini toplarken, bu eserleri ağızdan yazıya aktarma metotlarını da işlemiş olması, folklor örneklerinin telaffuzlarıyla yazıya aktarılmasında belli bir sistemin yaratılmış olması çok önemlidir.

Bu bağlamda akademisyen Ş. Şaabdurahmanov şöyle yazar: "Folklor örneklerinin yazıya aktarılmasında Hadi Zarif sadece metnin fihristine değil, onun telaffuzuna da dikkat etmiştir. Onun için eserini yazıya aktardığı destancuların mensup oldukları Özbek-Kıpçak ağızının telaffuz özelliklerine uygun olan fonetik sistemi kullandı, Arap yazısı ve daha sonra da Latin yazısı temelinde transkribe etti. Bu transkripsiyonda müellif, Özbek-Kıpçak şivelerine özgü olan dilbilimsel ve dudaksal ses uyumunu dikkate aldı. Ayrıca Hadi Zarif'in transkripsiyonunda anlaut durumda ünlülerin diftonglaşması ve onların şekilleri de dikkate alınmıştır. Burada forşlagın (başlangıç eleman) gücüne göre, diftonglaşmanın ... en yüksek derecesi ve ... en düşük derecesi kesin bir şekilde ifade edilmiştir. Özbek diyalektografyasının kendi fonetik transkripsiyonunu henüz belirlemediği bir dönemde Hadi Zarif tarafından 1928 yılında tavsiye edilen fonetik transkripsiyon, daha sonra Özbek diyalektografyasında kullanılarak günümüzde birçok araştırma için önemli kaynak olmuştur."⁸

⁴ Töre Mirzayev, *age*, s. 11.

⁵ *Atalar Sözü – Aklın Gözü*, (Haz. Hadi Zarif), Taşkent, 1947.

⁶ Hadi Zarif, *Lûgat ve Terim Derleyiciler İçin Yönerge*, Taşkent, 1934. s. 6.

⁷ 1923–1925 yılları, âlimin amatörlük yılları olarak değerlendirilebilir.

⁸ Ş. Şaabdurahmanov, T. Mirzayev, "Büyük Âlim", *Özbek Dili ve Edebiyatı*, 1985, Sayı 4, s. 30.

Özbekistan'da diyalektolojik araştırmaların yapılması için daha mükemmel olan fonetik transkripsiyon V. V. Reşetov tarafından Kiril alfabesi üzerine 1948 yılında hazırlanır.⁹ Bu da, Hadi Zarifin transkripsiyonunun daha önce ve Özbek filolojisinde bu alanda ilk ciddi adım olduğunu kanıtlar. A. K. Borovkov, V. V. Reşetov, Ş. Şaabdurahmanov gibi büyük dilbilimcilerin takdirini kazanan Hadi Zarifin transkripsiyonu, folklor eserlerinin derlenmesi ve araştırmaların yapılmasıyla birlikte bazı folklor örneklerinin yayımlanmasına büyük katkı sağlar.¹⁰

Demek ki, Hadi Zarif, folklor eserlerini derleme, onları inceleme ve yayımlama işini birbirine bağlı olarak yapmıştır. Böylece onun çalışmalarında folklor eserlerini yayına hazırlama prensiplerinin bütün kurumlarıyla işlediği görülür. Polken Şair'den derlediği "Şeybanıhan" destanı ve halk şairlerinin diğer birçok eserini yayına hazırlaması bunun örneğidir. Bununla birlikte Hadi Zarif faaliyetlerinin daha ilk yıllarında folklor eserlerini derleme yöntemleri ve saha araştırması yönergelerini hazırlamaya da ayrıca dikkat etmiştir. Bu açıdan onun 1934 yılında hazırladığı "Lûgat ve Terim Derleyicileri İçin Yönerge" adlı eseri önemlidir.

Eserin ilk bölümlerinde araştırma gezileri düzenleme talimatları kaleme alınmıştır. Kitapta plan ve iş takviminden başlayarak günlük yazmaya kadar, çalışma sırasında harita ve pusuladan yararlanmadan gerekli objelerin fotoğrafını çekmeye kadar olan süreç için önemli tavsiyeler sunulmuştur. Aynı bir bölümde terim veya folklor eserini derlemek, yazıya dökmek için tavsiye edilen fonetik yazı (transkripsiyon) özellikleri beyan edilmiştir.

Âlim, derlemekte olduğu eserin tam ve kusursuz olmasına titizlikle yaklaşmaktadır. Bu bağlamda onun şu kaydı dikkate değer: "Bazı dönemlerin edebî dilini öğrenmek ve analiz etmek için de o döneme ait el yazmaları, eski eser ve vesikaları toplamak lâzım. Bu tür yazılar en çok halk arasında, mezar ve medreselerde bulunur... Genç araştırmacılar şunu unutmamalıdır ki, bu tür yazılar daha çok kararâmeler, vakıfnâmeler, vesikalar ve dinî kitaplarda olur. Bu metinlerin içeriğine bakıp, birçoğunun Şura'ya ait olması nedeniyle onların yok edilmesi gerektiği şeklindeki fikirler doğru değildir... Bu yazılar, tarihî evrak olmakla birlikte kendi döneminin dili hakkında bilgi sunan canlı delillerdir."¹¹

Kitabın "Programlar" adı verilen bölümünde kelime ve terim derleme alanı ve konu kapsamı belirlenmiştir. Toplumsal hayatın farklı yönlerine yönelen bu konular 34 kısma ayrılarak beyan edilmiş, bu alanlara ait kelime ve terim toplamak üzerine önemli tavsiyeler sunulmuştur. Bu alanlar şunlardır: "Tabiat ve coğrafyaya ait yerel isimler", "Madenler", "Bitkiler", "Hayvanlar", "Meteoroloji", "Astronomi", "Barınaklar", "Mesken (ev-barınak)", "Donanımlar", "Yemek ve içecekler", "Giysi", "Bezeler", "Nakliyat vasıtaları", "Çiftçilik", "Bostancılık", "Hayvancılık", "Sebzeler", "Arıcılık, tavukçuluk,

⁹ Ş. Şaabdurahmanov, T. Mirzayev, *agm*, s. 31.

¹⁰ Hadi Zarifi, Ş. Recebî, *Özbek Sovyet Folklorundan Örnekler*, Taşkent, 1935.

¹¹ H. Zarifi, *Lûgat ve Terim Derleyicileri İçin Yönerge*, s. 16.

avcılık, bitkicilik, fidancılık, çiçekçilik", "Çalıcılık", "Uzmanlık ve meşguliyet", "Ticaret", "Tıp ve Halk Hekimliği", "Toplanma", "Sosyal tabakalar", "Hukuk", "Kabile", "Aile ve Akrabalık", "Düğün", "Ölüm", "Din", "Bayramlar", "Oyunlar", "Çalgı, Müzik, Dans", "Sözlü Edebiyat" vs. Yukarıda sayılanlar Hadi Zarif'in halkın toplumsal ve yaşamsal hayatının her yönünü çok iyi bildiğini kanıtlar. Âlimin "Lûgat ve Terim Derleyicileri İçin Yönerge"si, Özbekçe ilk metodolojik eser olmakla birlikte şimdiye kadar yegânedir de. Demek ki, bu eser günümüzde de önemini yitirmiş değildir.

Hadi Zarif'in ilk bilimsel faaliyetlerinin önemli özelliklerinden biri, halk sanatını, onu yaratanlar ve söyleyenlerin faaliyetleriyle birlikte araştırmak gerektiğini kanıtlamasıdır. Bu açıdan onun iki büyük halk şairi sayılan Polken Şair ve Fazıl Yoldaşoğlu hakkındaki makaleleri önemlidir.¹² Her iki makalede iki büyük halk şairinin hayatı ve sanatı, repertuarı incelenmiş, onların canlı epik gelenekleri devam ettiren büyük destancılar oldukları kaydedilmiştir. "Âlimin ilk araştırmalarında derin genelleyci teorik hulasalara varılmamış ise de, bu araştırmalarda ileri sürülen fikirler daha sonraki meselelerin çözülmesinde hissedilir yere sahiptir.

Çalışmalarında âlim kendisine kadar ilim için bilinmeyen konulara değinir. Dışarıdan bakıldığında bu çalışma bildirme ve ilan etme özelliğine sahip ise de aslında büyük bir keşiftir.¹³ Yaptığımız değerlendirmede genç âlimin ilk makaleleri için biraz ileri gidilmiş ve abartılmış olabilir. Çünkü bu makaleler halk biyografisinin basit bir beyanına benzer. Bu yönüyle o yıllarda Özbek edebiyatı üzerine yazılan diğer makalelerden farklılık taşımaz. Fakat söz konusu makalelerde ortaya konulan bilgiler tamamen yenidir. Bu makaleler halk destancılarını ele alan ilk makaleler olmasıyla dikkate değerdir.

Hadi Zarif'in ilk bilimsel faaliyetlerine kendi dönemindeki uzmanlar tarafından yüksek değer verilmiştir. Örneğin, 1931 yılında Moskova Sanatşinaslık Devlet Akademisi tarafından düzenlenen "Yeniden Düzenleme Döneminde Folklor ve Folklor Bilimi" konulu konferansta söz alan Y. M. Sokolov şöyle der: "Diğer ülkelerde çağdaş folklor hayatında ortaya çıkan bazı hadiseler fevkalâde bilimsel ve toplumsal ilgiyi çeker niteliktedir. Örneğin, şu kış mevsiminde yapılan Folklor Bölümü'nün toplantısında Özbek folklorcusu Zarifov yoldaşın bize okuduğu bildirisinde Özbek destancılarından derlenen... büyük hacimli kahramanlık destanları da öyle ilgiye değerdir."¹⁴ Bütün bunlar büyük âlimin bilim dünyasındaki ilk adımlarının çok verimli olduğunu gösterir. Âlimin ilk bilimsel faaliyetleri, onun bilim dünyasında hak ettiği yeri kazanmasına, çağdaş Özbek folklorunun gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Hadi Zarif'in gerçekleştirdiği çalışmalara dayanarak onun Özbek folklorunun kurucusu olduğunu söylersek, yanılmayız.

¹² H. Zarif, "Halk Şairi Muhammedkul Canmuratov Polken", *Maarif ve Okituvçi*, Taşkent, 1927, Sayı 7-8, s. 63-65; H. Zarif, "Özbek Halk Şairi Fazıl Yoldaşoğlu" *Alenge*, Semerkant, 1928, Sayı 10-11, s. 14-15.

¹³ T. Mirzayev, Hadi Zarif, s. 34-35.

¹⁴ Diskussiya o folklore i folkloristike v rekonstruktivnyy period // *Literatura i Marksizm*, Kniga Şestaya, M., 1931. s. 115.

KAYNAKLAR

- Atalar Sözü – Akıl Gözü*, (Haz. Hadi Zarif), Taşkent, 1947.
- BAYDEMİR, Hüseyin, “Hadi Zarifov ve Folklor Faaliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 30, Erzurum, 2006, s. 125-132.
- Diskussiya o folklore i folkloristike v rekonstruktivnyy period // *Literatura i Marksizm*, Kniga Şestaya, M., 1931.
- FEDAKAR, Selami, “Prof. Dr. Hadi Tillayevič Zarifov (Hayatı ve Eserleri)”, *Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir, 2005, s. 249-258.
- MİRZAYEV, Töre, *Hadi Zarif*, Taşkent, 1967.
- ŞAABDURAHMANOV, Ş., Mirzayev, T., “Büyük Âlim”, *Özbek Dili ve Edebiyatı*, 1985, Sayı 4, s. 30.
- ZARİF, Hadi, “Halk Şairi Muhammedkul Canmuratoğlu Polken”, *Maarif ve Okıtuvcı*, Taşkent, 1927, Sayı 7-8, s. 63-65.
- ZARİF, Hadi, “Özbek Sovyet Folklor Bilimi Tarihinden”, *Özbek Sovyet Folkloru Meseleleri*, Taşkent, 1970.
- ZARİFİ, Hadi, “Özbek Halk Şairi Fazıl Yoldaşoğlu” *Alenge*, Semerkant, 1928, Sayı 10-11, s. 14-15.
- ZARİFİ, Hadi, *Lûgat ve Terim Derleyiciler İçin Yönerge*, Taşkent, 1934.
- ZARİFİ, Hadi, Recebî, Ş., *Özbek Sovyet Folklorundan Örnekler*, Taşkent, 1935.